

Наталія В. Корж, Юрій В. Білан

ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

У статті проведено аналіз розвитку відносин внаслідок обороту соціального капіталу. Доведено, що створюється і функціонує такий стиль поведінки розвитку підприємства, який заснований на економічній участі всіх агентів в господарській діяльності: держави, власників, персоналу. Обґрунтовано роль соціального капіталу, який обслуговують всі інші види капіталу та є однією з найважливіших складових багатства країн і регіонів. Ключові слова: соціальний капітал; економічний розвиток; інституційна економіка. Літ. 25.

Наталія В. Корж, Юрий В. Билан

ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА

В статье проведен анализ развития отношений в результате оборота социального капитала. Обосновано, что создается и функционирует такой стиль поведения развития предприятия, основанный на экономическом участии всех агентов в хозяйственной деятельности: государства, собственников, персонала. Обоснована роль социального капитала, который обслуживают все остальные виды капитала и является одной из важнейших составляющих богатства стран и регионов. Ключевые слова: социальный капитал; экономическое развитие; институциональная экономика.

Natalia V. Korzh¹, Yuriy V. Bilan²

BACKGROUND OF SOCIAL CAPITAL FORMATION

The paper provides the analysis of the development of the relationships formed as a result of social capital circulation. It is proved that the specific way of company's development is formed basing on the economic participation of all agents in business: the state, owners and staff. The role of social capital, which is served by all other types of capital, is grounded as one of the most important components of countries' and regions' wealth.

Keywords: social capital; economic development; institutional economics.

Постановка проблеми. У сучасних умовах соціальний та економічний розвиток будь-якої країни залежить не тільки від наявності економічних і природних ресурсів, технологічних досягнень, але й культурних цінностей населення і якості їх соціальних взаємовідносин і норм, що регулюють ці взаємовідносини. Серед них особливе місце займають соціальні взаємовідносини, або соціальний капітал.

Актуалізація соціальної орієнтації економіки обумовлена, з одного боку, глобалізацією бізнесу і пов'язаним з нею загостренням конкуренції, загальним високим ступенем розвитку провідних країн світу, які створюють матеріальні можливості для підтримки сучасних стандартів якості життя населення, а з іншої, підвищенням вагомості нематеріальних факторів економічного зростання, пов'язаних з необхідністю інвестицій в людський, інтелектуальний і соціальний капіталі і вирішенню соціально важливих проблем.

Аналіз останніх наукових досліджень. К. Ерроу, лауреат Нобелівської премії 1971 р., звернув увагу на довіру, яка є важливим компонентом соціального капіталу: «фактично кожна комерційна угода має в собі елемент довіри, це

¹ Vinnytsia Institute of Trade and Economics Kyiv National University of Trade and Economics, Ukraine.

² National University of Food Technologies, Kyiv, Ukraine.

особливо довготермінова угода. Можна впевнено стверджувати, що економічна відсталість у світі великою мірою пояснюється браком взаємної довіри» [17, 357].

Соціальний капітал і визначення його ролі в економічному розвитку суспільства використовуються в науковій літературі не так давно. Виникає проблема довести, що соціальний капітал відноситься до капіталу.

З різних позицій він досліджувався такими вченими, як П. Бурд'є [18], Дж. Коулман [19], Ф. Фукуяма [15], іншими зарубіжними і вітчизняними вченими.

Соціальний капітал, як економічний і людський, має такі характеристики, як обмеженість, здатність до накопичення, ліквідність, можливість до конвертації, здатність до самозростання [11; 20; 21] і навіть передання, що може існувати на рівні міжорганізаційних відносин.

Ф. Фукуяма [15] у київській лекції визначив поняття «соціальний капітал» так: «Вважаю, що соціальний капітал – це норми, неформальні норми або цінності, які роблять можливими колективні дії у групах людей. Це може бути як мала група, що складається з двох друзів, які, наприклад, допомагають один одному переїхати на іншу квартиру, або велика група, скажімо, корпорація, або у деяких випадках суспільство в цілому» [16, 4].

На даний час вплив соціального капіталу на економічний розвиток доведено в цілому ряді досліджень. Так, Р. Нурієв показує зв'язок рівня соціального капіталу з об'єктивними показниками різних країн, наприклад, з показниками зростання обсягів інвестицій, рівня ВВП тощо [8].

Вперше поняття соціального капіталу як наукової категорії ввів П. Бурд'є [18], зазначивши, що соціальний капітал є одним із капіталів, постає як сукупність потенційних або реальних ресурсів, що накопичуються в індивідуума або групи завдяки наявності стійкої мережі більш-менш інституціоналізованих зв'язків або відносин визнання. Під «визнанням» тут розуміється довіра.

П. Бурд'є [18] зображує соціальний світ у формі багатовимірного простору, побудованого за принципами диференціації та розподілу. Соціальні відносини нерівномірно розподілені в часі, агенти також нерівномірно розподілені між соціальними відносинами, нерівномірно розподілені між агентами капіталу. Це призводить до боротьби агентів за певні соціальні позиції в просторі.

Таким чином, вирішальну роль П. Бурд'є [18] відводить чотирьом видам капіталу: економічному (володіння матеріальними благами), культурному (освітній і культурний рівні), символічному (престиж, пізнаваність, репутація) і соціальному.

Дж. Коулмен зробив найбільший внесок у розробку теорії соціального капіталу, виділивши 3 різновиди капіталу: фізичний, людський і соціальний [19]. Фізичний капітал розглядається як речовий, він втілений в матеріальні форми, в той час як людський капітал виявляється в придбаних людиною знаннях, навичках. Він менш помітний. Соціальний капітал, на відміну від двох перерахованих вище форм капіталу, практично невлотимий, оскільки, як зазначалося раніше, він зосереджений в структурі відносин між людьми, а не в засобах виробництва або в індивідів. Дж. Коулман зазначає, що соціальний капітал визначається своїми функціями. Він включає в себе безліч різних

складових, які характеризуються двома основними властивостями. По-перше, вони складаються з кількох соціальних структур, по-друге, полегшують визначення дії агентів всередині самої структури. Отже, основу соціального капіталу складає приналежність до групи і внутрішньо-групова довіра. Так, якщо всередині групи існують повна надійність і довіра її членів один до одного, то така структура володіє великими потенційними можливостями і може досягти більшої результативності, ніж група, в якій немає таких якостей [19]. Причому, чим сильніше розвинена соціальна мережа особистих відносин, тим вище досягнення певних цілей і тим вище відтворення не тільки соціального, а й інших форм капіталу.

Соціальний капітал в [4; 22; 23] розглядається як інститути, відносини і норми, що формують (якісно та кількісно) соціальні взаємодії в суспільстві. Останнім часом з'являється усе більше доказів, що соціальна взаємодія служить визначальним фактором економічного процвітання і сталого розвитку суспільства. Соціальний капітал – це не просто сума інститутів, що підтримують суспільство, а скоріше «клей», що утримує разом різні його частини. Соціальний капітал складається, насамперед, з горизонтальних зв'язків між людьми і включає соціальні мережі (сукупність суспільних і неформальних об'єднань, персональні зв'язки – особисті, сімейні, ділові) та відповідні норми, що впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств.

За визначенням ОЕСР, соціальний капітал являє собою комплекс зв'язків, підтримуваних на основі неформальних цінностей, норм і понять, які поділяються членами соціальної групи і спільноти, що створюють між ними критичну масу довіри та соціальної підтримки, ефективне співробітництво і взаємодію [25].

У публікаціях Всесвітнього банку соціальний капітал визначається як «сукупність інститутів, стосунків і норм, які формують кількість і якість соціальних взаємодій в суспільстві» [24]. Нові дані, у т.ч. дослідження Всесвітнього банку, підтверджують, що соціальний капітал є важливим чинником сталого економічного розвитку.

Соціальний капітал розглядається як «інституції, загальні цінності, норми, правила, відносини довіри, сукупність яких складає зв'язки, що підтримують функціонування суспільства. Проте соціальним капіталом ці елементи стають лише в тому випадку, якщо цілеспрямовано використовуються для досягнення певної мети» [7, 38].

У [6] визначається, що ключовим у визначенні категорії «соціальний капітал» є поняття зв'язків, заснованих на довірі. Мається на увазі довіра як по вертикалі – у відносинах між суб'єктами громадянського суспільства і державою, а також по горизонталі – між різними суспільними і корпоративними структурами, що складають тканину сучасного соціуму, і між громадян один до одного. Міра взаємодовіри залежить від багатьох чинників: тут й історичні коріння, і культурні традиції (у т.ч. культура бізнесу), і норми моралі, й етичні цінності.

Метою дослідження є визначення специфічних особливостей розвитку відносин, які утворюються внаслідок обороту соціального капіталу та обґрунтування ролі соціального капіталу як однієї з найважливіших складових багатства країн і регіонів.

Основні результати дослідження. Формування і еволюція поняття соціального капіталу є логічним розвитком категорії людський капітал. Однак, не дивлячись на подібність людського і соціального капіталів, це різні категорії. На відміну від людського капіталу соціальний не є ознакою окремого індивіда, а характеризується тією ж самою системою відносин, до якої включено людину [11]. Таким чином, людський капітал може накопичуватися окремим індивідом, тоді як поняття соціального капіталу втрачає будь-який сенс, якщо йдеться про одну людину. Це капітал зв'язків, цінностей міжособистісних відносин.

Для визначення сутнісних характеристик соціального капіталу потрібно встановити його взаємозв'язок з прийнятим трактуванням категорії «капітал» в економічній теорії. Капітал розглядається в якості ресурсу, який має обмежену кількість, має можливість накопичуватися, приносити додану вартість, перетворюватися у грошову форму, має властивість ліквідності, вимагає інвестицій для відтворення.

Соціальний капітал також має такі властивості, однак є і відмінності, а саме: його не можна продати, він зростає у міру використання, ступінь формалізації низька, неможливість відчуження, важко створити за допомогою зовнішніх інвестицій, має властивості суспільного блага.

Сутнісна характеристика соціального капіталу розкривається через поняття його структури, функцій і основних елементів. Він утворюється в ході взаємовідносин людей в трудовій сфері, у сфері освіти, в рамках родини тощо.

Дослідження категорії «соціальний капітал» дозволяє виділити його функції [9]:

- за рахунок зростання довіри дозволяє знизити трансакційні витрати;
- забезпечує доступ суб'єктів до благ і цінностей, збільшення обсягу доступних ресурсів, зниження витрат, які пов'язані з отриманням цього доступу. Соціальний капітал дає можливість використовувати ті ресурси, якими даний індивід не володіє, а також підвищувати цінність наявних ресурсів. При чому забезпечення доступу до деяких благ специфічно для соціального капіталу і не може бути реалізовано за його відсутності;
- соціальний капітал дає доступ до інформації. Звичайні ринкові відносини характеризуються недосконалістю інформації, її недоступністю, закритістю, односторонністю, що призводить до зростання витрат на отримання достовірних та об'єктивних даних;
- сприяє отриманню довіри до інститутів держави, консолідації суспільства, соціальній стабільності і прискоренню економічного розвитку.

Ефективне виконання вказаних функцій соціального капіталу сприяє зниженню витрат організації, невизначеності, ризику, підвищенню ефективності використання специфічних активів.

Таким чином, соціальний капітал являє собою сукупність структурованих соціально-економічних відносин, заснованих на взаємно признаних неформальних інститутах (нормах і цінностях), дотримання яких приносить вигоду суб'єктам цих відносин у вигляді соціальної ренти.

Такі відносини утворюються між економічними агентами на різних рівнях узагальнення соціального капіталу і регулюються нормами поведінки, що під-

вищує ефективність їх діяльності в масштабах відповідного рівня: нано- ; міні- ; мікро- ; мезо- ; макро- і глобального.

На сьогодні не існує такої класифікації соціального капіталу і інвестицій в нього, яка відповідала б вимогам сучасної економіки. Умовно його можна класифікувати таким чином:

- за рівнями економічної системи: рівень економічного агента, міні-, мікро-, мезо- і глобальний підхід;
- в залежності від рентооримувача соціального капіталу: приватне, клубне і суспільне благо;
- за сферами впливу: інвестиції у розвиток персоналу, на підтримку регіональної економічної системи, формування зовнішнього інституціонального середовища, створення репутації організації, сприятливого зовнішнього середовища, партнерських відносин;
- за основними напрямками інвестицій в соціальний капітал: інвестиції на встановлення зв'язків, на освоєння норм і правил, групи, на укріплення довіри.

При цьому потрібно звернути увагу на вигоди, які отримують господарські суб'єкти від реалізації соціального капіталу на кожному рівні.

Е. Діскін назвав такою вигодою соціальну ренту [3]. Соціальна рента – це частина прибутку, яку отримують за рахунок формування локального інституціонального середовища і за рахунок розвитку соціального порядку – використання соціального капіталу, який накопичений в країні або регіоні. Соціальну ренту пропонують поділяти на типи в залежності від рівня використання соціального капіталу. Вона отримується за рахунок відмінностей в доступі до локального інституційного середовища, яке базується на відповідних цінностях.

Соціальна рента 1 – частина прибутку, який отримується за рахунок створення локального інституційного середовища. Цією рентою володіють всі учасники цього інституційного середовища, яке надає їм особливі вигоди по відношенню до економічних агентів, які діють на інших умовах. Таку соціальну ренту отримують підприємці визначеного регіону. На відміну від них, підприємці регіону, де соціальний капітал менш розвинутий, не можуть отримувати таку ренту.

Соціальна рента 2 може бути отримана шляхом належності до визначеної групи мікро- і мезорівня. Це частина прибутку, яку можна отримати за рахунок зниження трансакційних і виробничих витрат. Джерелом даної ренти може бути диференційне застосування норм в залежності від поділу учасників на «своїх» (агентів, які входять в дане соціальне утворення) і «чужих» (агентів, які не входять в нього). На відміну від соціальної ренти 1, такий дохід тісно пов'язаний з минулими вкладеннями економічного агента.

На рівні окремого економічного агента і міні-рівнях існує можливість отримання соціальної ренти 3, яка є прибутком, що отримується за рахунок використання особистісних властивостей, положення в групі. Таку ренту отримують ті, хто має можливість регулювати доступ учасників мережі до її ресурсів і ресурсів інших мереж, з якими вони пов'язані. Переваги соціальної ренти 3 демонструє те, що окремі підприємці раніше за конкурентів отри-

мують інформацію про ті чи інші проекти, події і використовують її для мінімізації можливих загроз або максимізації вигоди, їм може бути полегшено доступ до ресурсів, ринків збуту, можуть бути надані послуги із захисту від конкурентів, створені сприятливі умови ведення бізнесу (видача ліцензій, сертифікатів, частота різних перевірок тощо).

Основними формами соціального капіталу є: обов'язки, очікування та надійність структури; інформаційні канали; норми та санкції [14].

Можна говорити про те, що соціальний капітал через економію трансакційних витрат дозволяє підприємству отримати соціальну ренту – це підвищення продуктивності праці за умов справедливого перерозподілу створеної вартості [2]. Формування соціальної відповідальності на підприємстві забезпечує краще ставлення до нього суспільства і підвищує довіру споживачів до продукції, яку виробляє підприємство, що, своєю чергою, створює довгострокову перспективу зростання його прибутків.

У контексті посилення соціальної орієнтації економічних реформ у розвинутих країнах світу соціальний капітал виступає у формі норм, правил поведінки, які є загальноприйнятими для всіх господарюючих суб'єктів [5]. При цьому варто звернути увагу на те, що соціальний капітал сприймається як деперсоніфікована довіра, що відображає колективні дії господарюючих суб'єктів, які переслідують приватні інтереси, не порушуючи при цьому принципу досягнення загальних для них цілей [5]. Такий тип соціального капіталу характеризує передумови формування певного інституційного середовища, в якому значною мірою домінують формальні інститути, а саме – законодавчі норми.

Р. Патнем, визначаючи роль соціального капіталу в економічних відносинах, відмічав, що він створює умови для координації та кооперації задля взаємної вигоди [10].

О. Грішнова та Н. Полив'яна визначають соціальний капітал на рівні організації як нематеріальний актив, що створюється організацією через систему соціальних взаємовідносин на внутрішньоорганізаційному, міжорганізаційному та організаційно-інституціональному рівні та чинить синергетичний вплив на результати її діяльності завдяки здатності мобілізувати ресурси чи знижувати витрати [1, 22].

Таким чином, між всіма видами капіталу сьогодні немає чіткого розмежування. На нашу думку, структурування корпоративного капіталу повинно підпорядковуватись можливості і зручності його оцінки і подальшого управління його складовими з метою визначення їх оптимальної структури і управління ними в загальній системі корпоративного управління.

Для визначення структури соціального капіталу потрібно перш за все провести аналіз основних його функцій.

У [12] виділено такі функції соціального капіталу:

- за рахунок підвищення довіри, ступеня «взаємопроникнення» між учасниками угоди дозволяє зменшити трансакційні витрати, пов'язані з формальними механізмами координації – контрактами, ієрархією, бюрократичними правилами;
- полегшує персоніфіковану неформальну взаємодію між ринковими агентами. Раніше вважалось, що модернізація економіки, розширення ринків

потягне за собою заміну неформальних механізмів координації формальними. У більшості випадків так і вийшло. Але на ринках специфічних активів, при реалізації інвестиційних та інноваційних проєктів з високим ступенем невизначеності, роль персоніфікованої взаємодії між партнерами, як і раніше, є високою;

- накопичений на рівні фірми соціальний капітал дозволяє делегувати ряд повноважень з прийняття рішень «вниз», тобто низовому рівню менеджерів. Це у багатьох випадках дозволяє вирішити проблему «агента-принципала», знижує рівень трансакційних витрат по мірі збільшення фірми. У той же час суттєво підвищується значення таких якостей робітників, як чесність, відповідальність, власна ініціатива;

- накопичення соціального капіталу на макрорівні (рівні взаємодії органів влади, бізнес-асоціацій, профспілок) сприяє підвищенню довіри до інститутів держави, консолідації суспільства, росту соціальної стабільності, що у кінцевому рахунку сприяє прискоренню економічного розвитку;

- накопичений соціальний капітал на рівні групи та родини, взаємовиручка та взаємодопомога їх членів дозволяє знизити соціальну уразливість, отримати у кризовій ситуації необхідну підтримку;

- включення у накопичення соціального капіталу дозволяє отримати доступ до ресурсів, створених чи перерозподілених у межах громади чи родини.

Висновки. Узагальнюючи існуючі погляди на зміст соціального капіталу, можна визначити сукупність елементів, які його формують, а саме:

- норми, правила поведінки, які є загальноприйнятними для всіх господарюючих суб'єктів і впливають на продуктивність і добробут різних співтовариств;

- інститути, загальні цінності, відносини і норми, що формують соціальні взаємодії в суспільстві і на підприємстві;

- соціальні мережі (сукупність суспільних і неформальних об'єднань);

- інформаційні канали;

- цінності міжособистісних відносин;

- відносини довіри, сукупність яких складає зв'язки, що підтримують функціонування суспільства;

- очікувана віддача від вкладень у соціальні відносини;

- соціальна рента як підвищення продуктивності праці за умов справедливого перерозподілу створеної вартості;

- обов'язки, очікування та надійність структури;

- ефективні санкції;

- соціальна відповідальність.

Розглядаючи корпоративний капітал, потрібно звертати увагу на те, що він являє собою нове направлення розвитку капіталу, який втілює в собі сумісну діяльність з метою отримання вигоди для всіх, хто бере участь у господарській діяльності. Це будь-який тип корпоративних зусиль, які обумовлені соціальними, інтелектуальними, кадровими і комерційними факторами розвитку.

1. *Гришнова О., Полив'яна Н.* Соціальний капітал: сутність, значення, взаємозв'язок з іншими формами капіталу // Україна: аспекти праці.— 2009.— №3.— С. 19–24.
2. *Демянчук О.І.* Формування властивостей соціального капіталу підприємства // Наукові записки Національного університету "Острозька академія".— Серія: Економіка.— 2011.— Вип. 16.— С. 270–276.
3. *Дискін І.Е.* Социальный капитал в глобальной экономике // Общественные науки и современность.— 2003.— №5.— С. 14–20.
4. *Кузьменко В.П.* Теорія людського і соціального капіталу та кооперація інноваційного виробництва пострадянських країн // Історія народного господарства та економічної думки України.— 2007.— Вип. 39–40.— С. 5–21.
5. *Курбатова М.В., Левина С.Н., Каган Е.С.* Структура социального капитала как фактор институционального развития региона // Общественные науки и современность.— 2010.— №6.— С. 37–49.
6. *Лебедєв І.В.* Соціальний капітал як чинник ефективного менеджменту // Вісник соціально-економічних досліджень.— 2007.— №37.— С. 95–100.
7. *Мачеринскене І., Инкуте-Генриксон Р.М., Симанавичене Ж.* Социальный капитал организации: методология исследования // Социологические исследования.— 2006.— №3.— С. 29–39.
8. *Нуреев Р.М.* Экономика развития: модели становления рыночной экономики.— М., 2008.— 640 с.
9. *Патнэм Р.* Процветающая комьюнити, социальный капитал и общественная жизнь // МЭ и МО.— 1995.— №4.— С. 77–86.
10. *Патнэм Р.* Чтобы демократия сработала.— М.: Ad Marginem, 1996.— 290 с.
11. *Радаев В.В.* Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация // Общественные науки и современность.— 2003.— №2.— С. 20–32.
12. *Сысоев С.А.* Проблемы выявления структуры и функций социального капитала // Наукові праці ДонНТУ.— Серія: Економічна.— Вип. 31-1.— С. 176–181.
13. *Туроу Л.* Будущее капитализма // Новая постиндустриальная волна на Западе.— М., 1999.— С. 185–222.
14. *Фукуяма Ф.* Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию.— М.: АСТ; Ермак, 2004.— 730 с.
15. *Чутка О.А.* Вплив соціального капіталу на мотивацію трудової діяльності працівників аграрних підприємств // Економіка АПК.— 2010.— №2.— С. 116–121.
16. Що таке соціальний капітал? Київська лекція Френсіса Фукуями // День.— 17.10.2006.— №177.— С. 4.
17. *Arrow, K.J.* (1972). Gifts and Exchanges. *Philosophy and Public Affairs*, 1(4): 343–362.
18. *Bourdieu, P.* (1985). The forms of capital. In: *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). N.Y.: Greenwood.
19. *Coleman, J.* (1990). *Fundations of Social Theory*. Cambridge (MA). 307 p.
20. *Morselli, A.* (2014). Contemporary Capitalism between Human Action and Social Structure. *Economics and Sociology*, 7(2): 11–19.
21. *Mostenska, T.* (2014). Conflicts in organisation. Features of corporate conflicts management. *Transformations in Business and Economics*, 13(2): 220–235.
22. *Ogrea, C.* (2014). Perceptions on the strategic value of corporate social responsibility – some insights from global rankings. *Journal of International Studies*, 7(2): 128–140.
23. *Patruți, A., Mihai Topan, V.* (2012). Time Preference, Growth and Civilization: Economic Insights into the Workings of Society. *Economics and Sociology*, 5(2a): 45–56.
24. The World Bank: Social Capital: Publications & Reports // web.worldbank.org.
25. *Woolcock, M.* (2000). The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes. HRD Canada and the OECD, March 19–21, 2000.

Стаття надійшла до редакції 18.02.2015.